

Mikael Agricolan teosten kielen adpositiot – kiehtova kudelma omaa ja vierasta

HEIDI SALMI

Väitöksenalkajaisitelmä Turun yliopistossa 22. tammikuuta 2011

Taidan olla pölkkypää.
En kuule mitään, enkä mitään nää.

Miten ihmeessä, miten ihmeessä, miten ihmeessä
kaikki menee
nenän *edestä*, *sivu* suun, *ohi* korvien ja *yli* hilseen?
Kaiken kaikkiaan aika päätön juttu. – –

(Fröbelin Palikat: Pölkkypää)

Suomen kielessä sijaintia voidaan ilmaista sekä substantiivilausekkeilla (*pöydällä*) että adpositiorakenteilla eli pre- ja postpositiorakenteilla (*pöydän päällä*) ja adverbeilla (*päällä*). Sijaintia jonkin ala- ja yläpuolella ilmaistaan kuitenkin vain adpositiorakenteiden ja adverbien avulla. Ala- ja yläpuolella olemista ilmaisevat adpositiot täyttävät siis kielessä tärkeän tehtävän.

Adpositiorakenteita voidaan käyttää myös kuvaannollisesti, kuten Fröbelin Palikoiden Pölkkypäässä. Siinä peräti neljällä eri adpositiorakenteella – (*kaikki menee*) *nenän edestä*, *sivu suun*, *ohi korvien* ja *yli hilseen* – ilmaistaan sitä, että jotain ei havaita, jotain ei ymmärretä tai jotain ei saada, jokin menee ohi. Ihminen hahmottaa maailmaa ihmis- ja minäkeskeisesti, ja myös kielenkäytön perustana oleva käsitteistys maailmasta on vastaavalla tavalla ihmis- ja minäkeskeinen. Pää on aistimisen ja älyn keskus, ja siksi onkin luontevaa kuvata sellaista abstraktia asiaa kuin jonkin havaitsematta tai ymmärtämättä jäämistä konkreettisella liikkeellä jonkin päässä olevan aistimisesta vastaavan elimen tai muun ruumiinosan ohitse.

Osaa paikkaa ilmaisevista adpositioista käytetään ilmaisemaan myös aikaa (*joulun alla*). Lisäksi adpositioilmaukset voivat olla merkitykseltään myös varsin abstrakteja. Adpositioilla voidaan ilmaista esimerkiksi välinettä ja tapaa (*Lasten kautta maailma muuttuu*), lisää (*Juon kahvin kerman kera*), syytä, aihetta, perustetta (*Sateen vuoksi keli oli huono*) ja näkökulmaa, lähdetä ja tapaa (*Tutkimusten mukaan viini on terveellistä*).

Keskityn väitöstutkimuksessani Mikael Agricolan teosten kielen alkuaan ala- ja yläpuolella olemista ilmaiseiden adpositioiden tarkasteluun. Adpositiot ilmaisevat yli 90 prosentissa esiintymiä joko paikkaa tai niitä käytetään vieraan mallin mukaisesti ilmaisemaan esimerkiksi kohdetta, aihetta, vastaanottajaa, kokijaa ja välikappaletta tai välinettä. Myös hallintaa ilmaisevat vierasperäistä mallia noudattavat adpositiot ovat melko yleisiä. Vierasperäistä mallia noudattaviksi voidaan katsoa sellaiset adpositiot, joille ei löydy semanttista motivaatiota omasta kielestä.

Agricolan kielessä ala- ja yläpuolella olemista ilmaistaan *ala-*, *ylä-* ja *pää-*vartaloi-silla adpositioilla. Näiden Agricolan kielen adpositioiden systeemi poikkeaa jonkin verran vastaavasta nykykielisestä systeemistä. Agricolan kielessä on *ala-*vartalosisista adpositioista *alla*, *alta* ja *ala* 'alle, alla'. Nykysuomen murteissa esiintyy edelleen *ala-*adpositio, mutta sitä ei käytetä yleiskielessä. Sen sijaan käytössä on allatiivimuotoinen *alle-*adpositio, jota ei ole Agricolalla. *Pää-*vartalosisista adpositioista Agricolan kielessä esiintyvät muodot *päällä*, *päältä* ja *päälle*. Nykykielessä adpositioina käytetään niiden lisäksi myös sisäpaikallissijaisia muotoja *päässä*, *päästä* ja *päähän*. *Ylä-*vartalosisista adpositioista Agricolalla esiintyvät vain *yltä* ja *ylle*. Ne kumpikin esiintyvät Agricolan kielessä vain kerran, joten *ylä-*vartalosiset adpositiot ovat aineistossa lähinnä kuriositeetti. Onkin mahdollista, että myös adessiivimuotoinen *yllä* olisi esiintynyt kielessä jo Agricolan aikaan. Tutkimusaineistossa on kaikkiaan miltei 3 000 adpositioesiintymää, ja aineiston adpositioesiintymistä yli 90 prosenttia on *pää-*vartalosisia adpositioita. Tarkasteltavina olevista adpositioista *päälle* on kaikkein yleisin.

Kun alkaa tutkia Agricolan kielen adpositioita, saattaa ensin tulla pölkkypäinen olo. Mutta kun alkaa oikein *ajatella* Agricolan kielen *päälle*, alkaa vähitellen *uskoa* sen *päälle*, että adpositiorakenteiden merkitykset aukeavat vähitellen ja kaikille tai ainakin useimmille Agricolan kielessä oleville oudoiltakin tuntuville adpositioille löytyy selitys. Joidenkin adpositioiden kohdalla saattaa *hämmästyä* sen *päälle*, miten luovasti Agricola onkaan käyttänyt niitä. Kaiken aikaa on syytä kuitenkin *muistaa* sen *päälle*, että Agricolan kieli on uskonnollista käännöskieltä, ja siksi Agricolan teosten lähdeteksteillä ja lähdekielillä on ollut suuri vaikutus kieleen. Kääntämisessä on noudatettu niin sanottua uskollisuuden periaatetta, eli tekstejä on käännetty pitkälti sanasta sanaan. Vierasperäistä mallia noudattavat adpositiot tuntuvat vierailta, ja ne onkin pyritty karsimaan pois yleiskielestä 1800-luvulta alkaen.

Agricolan kielessä on kaiken kaikkiaan paljon enemmän adpositioita kuin nykykielessä, mihin on vaikuttanut se, että Agricolan teosten kielen indoeurooppalaisissa lähdekielissä sijajärjestelmä on suppeampi kuin suomen kielessä ja prepositioita käytetään monissa sellaisissa tehtävissä, joissa suomen kielessä voidaan käyttää sijamuotoja. Tarkasteltavana olevia Agricolan adpositioita ja erityisesti *pää-*vartalosisia adpositioita vastaavat prepositiot ovat yleisiä Agricolan teosten lähdeteksteissä, ja siksi kyseiset adpositiot ovat yleisiä Agricolan kielessä.

Agricolan kielen vierasperäistä mallia noudattaville adpositiorakenteille löytyy yleensä esikuva yhdestä tai useammasta lähdetekstistä. Esimerkiksi *ajatella jonkin päälle* -rakenteelle löytyy suora malli ruotsista, *tänka på*. Myös saksankielisessä lähdetekstissä on Agricolan käännöstä lähellä oleva rakenne *besinnen sich über*, muun muassa 'harkita, miettiä'. Nykykielessä käytettäisiin Agricolan rakenteen sijaan ilmausta *ajatella jotakin*. Rakenteen *uskoa jonkin päälle* (eli *uskoa jotakin* tai *johonkin*) mallina on ruotsin *tro på*. Myös rakenteelle *muistaa jonkin päälle* (eli *muistaa jotakin*) löytyy malli ruotsista: *minna på*. Sen sijaan rakenteelle *hämmästyä jonkin päälle* (eli *hämmästyä jotakin* tai *jostakin*) löytyy esikuva kaikista Agricolan käyttämistä lähdeteksteistä. Ruotsinkielisessä tekstissä on *förundra på*, saksankielisessä tekstissä *entsatzen sich über* 'kauhistua, tyrmistyä', latinankielisissä teksteissä *stupeo super* ja kreikankielisessä tekstissä *ἐκπλήσσω ἐπι*.

Adpositioiden ja adpositiorakenteiden merkitysten selvittäminen on väitöskirjassani keskeisellä sijalla. Lisäksi olen selvittänyt adpositioiden ja adpositiorakenteiden lauseopillisia ominaisuuksia. Adpositiot eivät voi toimia lauseessa yksin, vaan niiden merkitys muodostuu vasta adpositiolausekkeessa, jonka muodostavat adpositio ja tiettyssä sijassa oleva täydennyksenä toimiva nomini. Adpositiorakenteissa *nenän edestä*, *sivu suun*, *ohi korvien* ja *yli hilseen* on suuntaa ilmaiseva adpositio ja genetiivimuotoinen täydennys. Kuten näissäkin esimerkeissä, myös tarkasteltavana olevissa Agricolan kielen adpositiorakenteissa täydennyksenä oleva nomini on lähes poikkeuksetta genetiivimuotoinen.

Adpositiorakenteet toimivat tyypillisesti adverbiaaleina, ja ne määrittävät lähinnä verbejä. Sekä adpositioiden täydennykset että adpositiorakenteiden pääsanat auttavat adpositioiden merkitysten tulkinnassa, ja niiden avulla saadaan selville, millaisia ovat tyypilliset adpositiorakenteet ja poikkeavatko eri funktioissa käytettävien adpositioiden täydennykset ja adpositiorakenteiden pääsanat toisistaan.

Agricolan kielen tutkittavana olevat adpositiorakenteet ovat tyypillisimmin joko:

- 1) merkitykseltään ylä- tai alapuolella olemista ilmaisevia adpositiorakenteita, joiden pääsana ilmaisee liikettä tai tilaa. Myös tekoa ilmaisevat pääsanat ovat melko yleisiä. Adpositioiden täydennykset ovat yleisimmin paikkaa, ihmistä, ruumiinosaa tai artefaktia ilmaisevia nomineja.

Ja caiki Loondocappalet, iotca Taiuas ouat, ia *Maan päle* – – (AII-679-[Ilm-5:13])

Ja kaikki luontokappaleet, jotka taivaas ovat ja *maan päällä* – –

tai:

- 2) vierasperäistä mallia noudattavia ja kohdetta ilmaisevia rakenteita. Niiden pääsana ilmaisee yleisimmin kognitiota. Adpositioiden täydennyksinä olevat nominit ilmaisevat yleensä ihmistä, Jeesusta, Jumalaa tai abstraktia asiaa.

Mutta muijsta *minun pälleni*, sinun Laupiudhes ielken – – (A-I-269-[Ps-25:7])

Mutta muista *minun päälleni* sinun laupiudes jälkeen – – eli
Muista *minua* sinun laupeutesi mukaan/tähden – –

Erityisesti tällaisissa abstrakteissa rakenteissa näkyy hyvin sekä adpositioiden täydennyksinä olevissa nomineissa että adpositiorakenteiden pääsanoissa se, että Agricolan kieli on pääosin uskonnollista kieltä.

Olen tarkastellut tutkimuksessa Agricolan kielen adpositioiden merkityksen ja lauseopillisten seikkojen lisäksi myös sitä, onko Agricolan eri teosten välillä eroa adpositioiden määrän suhteen, ja sitä, mitkä Agricolan kielen adpositiorakenteista ovat säilyneet nykypäiviin asti ja millaisia eroja Agricolan adpositioissa on nykykieleen verrattuna. Olen selvittänyt tätä vertaamalla Agricolan Uuden testamentin adpositioita nykyisen vuoden 1992 Uuden testamentin suomennoksen vastaaviin kohtiin ja vastaaviin adpositioihin. Lisäksi olen hyödyntänyt adpositioiden nykymerkitysten selvittämisessä nykysuomen sanakirjoissa annettavia adpositioiden merkityksenselityksiä.

Nykyisestä yleiskielestä on karsittu vierasperäisinä pidetyt Agricolan adpositioiden käyttötavat. Sen sijaan omaperäiset käyttötavat ovat säilyneet nykysuomeen. Lisäksi useimmat nykykielessä esiintyvät adpositioiden merkitykset esiintyvät jo Agricolan kielessä. Agricolan kielestä puuttuu kuitenkin joitain aikaa ja määrää ilmaisevia merkityksiä, kuten *alla*-adposition käyttö sellaisissa ajanilmauksissa kuin *joulun alla* 'ennen joulua'.

Kaiken kaikkiaan voidaan todeta, etteivät Agricolan kielen adpositiot ole ollenkaan päätön juttu vaan kiehtova ja monipuolinen yhdistelmä omaa ja vierasta.

Heidi Salmi: *Mikael Agricolan teosten kielen ala-, ylä- ja pää-vartaloiset adpositiot*. Turun yliopiston julkaisu C 307. Turku: Turun yliopisto 2010. Kirjan verkkoversio on luettavissa osoitteessa <https://www.doria.fi/handle/10024/66658>.

Kirjoittajan yhteystiedot:
Suomen kieli
20014 Turun yliopisto
etunimi.sukunimi@utu.fi